

เทศน์โปรดคุณแพพวง วรธนะกุล ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๙

ขันธห้า(ชุดหัดตาย)

ไปหาท่านอาจารย์มั่นที่แรก เวลาท่านเทศน์ให้ฟังไม่เข้าใจ แต่ก็ดีที่ไม่เคยนึก
ตำหนิตาน มาตำหนิตัวเอง“นั่นเห็นไหม เราโง่ไหม ที่นี่” ว้ายงั้น “เราเคยฟังเทศน์
ของนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านปริยัติมากต่อมากแล้ว แม้กระทั่งเทศน์สมเด็จพระ
เจ้าน้อย และเข้าใจมาเป็นลำดับลำดับ แต่พอมาฟังเทศน์ท่านอาจารย์มั่น ผู้เชี่ยวชาญทาง
ด้านปฏิบัติทางจิตใจ กลับไม่เข้าใจ จะว่าตัวโง่หรือตัวฉลาดเล่า” นี่ทำให้ตัวเอง “ท่าน
อาจารย์มั่น เคยปรากฏชื่อลือนามมานานแล้วในด้านปฏิบัติธรรมทางจิตใจ แต่เวลาท่าน
เทศน์ให้ฟังเกี่ยวกับทางจิตใจจริงๆ แล้ว เราไม่เข้าใจ นี่เห็นชัดหรือยัง เรื่องความโง่
ของตัวเองนะ”

เพราะส่วนมากถ้าท่านเทศน์สอนพระ ท่านเทศน์ทางด้านปฏิบัติล้วน ๆ เราไม่เข้าใจ
นั่งฟังอยู่ยงั้นแหละ ท่านพูดเรื่อง “จิต” เรื่อง “ขันธ” หรือเรื่องอะไรเราก็ไม่
ทราบ จนกระทั่งจิตสงบลงได้จึงเริ่มเข้าใจ จิตเริ่มสงบก็เริ่มเข้าใจ จิตมีฐานแห่งสมาธิ
ก็ยิ่งเข้าใจชัดเจนไปโดยลำดับ ๆ จากนั้นก็กลายเป็น “ซึ่ง” ไป และซึ่งขึ้นเรื่อย ๆ

ท่านเทศน์เรื่อง “ปัญญา” แม้เจ้าของจะยังไม่สามารถก้าวเดินทางด้านปัญญา
ได้ก็รู้สึกว่าจะซึ่งไปตาม ๆ ท่าน เพราะจิตเริ่มรับธรรมปฏิบัติแล้วนี่ เมื่อจิตมีฐานสมาธิ
ได้ดีแล้ว ยิ่งรับธรรมได้ดี ถ้ายังไม่มีฐาน จิตก็ไม่ค่อยรับ ไม่ค่อยเข้าใจ

การฟังเรื่อย ๆ การปฏิบัติโดยสม่ำเสมอ เป็น “การขัดเกลา จิต” โดยตรง
การปฏิบัติโดยลำพังตนเองก็เป็นการขัดเกลาจิต การฟังกับท่านก็เป็นการขัดเกลาจิตใจ
เป็นลำดับ จิตใจก็ยิ่งมีความสงบเยือกเย็น เวลาท่านอธิบายธรรมเป็นตอน ๆ เป็นพัก ๆ
เรากำลังมีข้อข้องใจจุดใดอยู่ พอท่านเทศน์ผ่านไปตรงนั้น เราก็ได้รับความเข้าใจทันที
แล้วค่อยเข้าใจไปเรื่อย ๆ

แต่ก่อนเคยอ่านในประวัติว่า ครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พุทธ
บริษัทได้บรรลุ “มรรคผลนิพพาน” กันเป็นจำนวนมาก จะว่าสงสัยก็ยังไม่ใช่ จะว่าไม่
เชื่อก็ไม่เชิง เพราะยังไม่ได้สนใจคิดอะไรกับเรื่องนี้มากนัก จนมาปฏิบัติจึงได้เข้าใจ

ภูมิของผู้เข้ารับการอบรมนั้นมีต่างกัน ฟังเทศน์คราวนี้ จิตเลื่อนความเข้าใจไป
ถึง “นั่น” ต่อไปก็สงสัยในจุดนั้น พอท่านเทศน์คราวต่อไป จิตก็ผ่านไปเรื่อย ๆ เข้าใจ
ไปเรื่อย ๆ เลื่อน “ระดับ” ไปเรื่อย ๆ ต่อไปก็ผ่านไปได้ ยิ่งผู้ที่อยู่ใน “ธรรมชั้น

ละเอียด” ด้วยแล้ว ก็ยิ่งไปได้อย่างรวดเร็ว อันนี้หมายถึงผู้ปฏิบัติ เฉพาะอย่างยิ่งภิกษุบริษัทเป็นสำคัญมาก เกี่ยวกับการสมาธิภาวนา เพราะท่านปฏิบัติของท่านอยู่เป็นประจำ ภูมิจิตมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงต่างกันเป็นลำดับลำดับของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การฟังเทศน์จึงเป็นการบุกเบิกทางให้ท่านได้ก้าวไปวันละเล็กละน้อยโดยลำดับ ผู้พอจะผ่านไปได้ในขั้นใด ก็ผ่านไปเรื่อยๆ ที่ว่า “สำเร็จมรรคผลนิพพาน” ก็เพราะเลื่อนภูมิของจิตไปเรื่อย ๆ จากการปฏิบัติและการฟังธรรมจากท่าน เมื่อท่านเทศน์แก้ความสงสัยได้แล้ว ผ่านไปได้และผ่านไปเลย ยกตัวอย่าง

พระอัญญาตรภิกขุ ท่านกำลังสงสัยธรรมชั้นละเอียด จะไปทูลถามพระพุทธเจ้า พอไปถึงใต้ถุนพระคันธกุฎี พอตีฝนตก ก็เลยยืนอยู่ที่ใต้ถุนนั้น สังเกตดูน้ำฝนที่ตกมาจากชายคา กระทบน้ำที่พื้น แล้วเกิดตั้งเป็นต่อมเป็นฟองขึ้นมา ฟองน้ำตั้งขึ้นมาทำอะไร มันก็ดับไปแตกไป ท่านก็พิจารณาเทียบเคียงกับสิ่งภายใน คือ “สังขาร” ความคิดปรุง เพราะชั้นนี้จิตจะพิจารณาเรื่อง “สังขาร” และ “สัญญา” ความปรุงและความสำคัญต่างๆ ของใจมากกว่าอย่างอื่น

ในเวลาน้ำตกลงมากระทบกัน นอกจากมีความกระทบแล้ว ก็ตั้งเป็นต่อมขึ้นมาเป็นฟองขึ้นมา แล้วดับไป ๆ ท่านก็พิจารณาเทียบเคียงเข้าไปภายใน คือความคิดปรุงของจิต คิดดีคิดชั่ว มีความเกิดความดับเป็นคู่เคียงกันไปเป็นลำดับๆ เสร็จแล้วก็กลายลงมาเป็นน้ำตามเดิม สังขารนี้เมื่อคิดปรุงเสร็จแล้วก็ลงไปจิตตามเดิม ท่านเลยบรรลุธรรมขั้นสูงสุดในสถานที่นั้นเอง พอบรรลุธรรมแล้วฝนก็หยุด ท่านก็กลับไปกุฎี! ไม่ไปทูลถามพระพุทธเจ้าอีกเลย เพราะหมดข้อสงสัยแล้ว นั่น!

ธรรมของจริง เมื่อเข้าถึงจิตดวงใดแล้ว จิตดวงนั้นย่อมหายสงสัยทันที แม้แต่จะไปทูลถามพระพุทธเจ้าอยู่แล้วก็ไม่ทูลถาม เพราะหายสงสัยแล้ว หากจะไปทูลถามท่านๆ ก็จะได้รับสั่งอย่างที่เขาใจแล้วนั่นแหละ ก็เลยหมดปัญหา กลับไปกุฎีตามเดิม นี่เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง

ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อก้าวถึงขั้น “ปัญญา” แล้ว อยู่ที่ไหนก็ฟังธรรมอยู่ตลอดเวลา มีอะไรมาสัมผัสก็พิจารณาเป็น “ธรรม” ทั้งสิ้น เพราะสิ่งที่มาสัมผัสเป็นเครื่องเตือนสติ ให้ระลึกรู้ ปัญญาที่วิงตามทันที ๆ โดยอัตโนมัติ พิจารณาอย่างรวดเร็ว ไม่ต้องถูกบังคับเหมือนขั้นเริ่มแรก ซึ่งเป็นขั้น “หมุขินบนเขียง แล้วไม่ยอมลง ถ้าไม่ถูกสับให้แหลกเสียก่อน” จิตขั้นนี้ อะไรมากระทบย่อมรู้เท่าทัน พิจารณาเป็นอรรถเป็นธรรมทั้งสิ้น ดังที่ท่านอาจารย์มั่นท่านกราบเรียนพระมหาเถระ ซึ่งได้เขียนไว้ในประวัติของท่านว่า

“(พระมหาเถระถาม)...ท่านอยู่คนเดียว เวลาเกิดข้อข้องใจขึ้นมา ท่านปรึกษาปรารภกับใคร?” ท่านอาจารย์มั่นตอบว่า “ฟังเทศน์อยู่ ทั้งกลางวันกลางคืนไม่ได้หยุดหย่อนเลย” พระมหาเถระก็ไม่กล้าค้านท่านว่ายังไง เพราะอาจไม่เข้าใจก็ได้ ประการหนึ่ง ประการที่สอง ท่านพูดออกมาจากความจริง ก็ไม่กล้าจะค้านท่าน”

ที่ว่า “ฟังเทศน์อยู่ทั้งกลางวันกลางคืน” ก็คือ การที่พิจารณาสิ่งที่มาสัมผัสสปลุกสติปัญญาอยู่ตลอดเวลาตนเอง จนเป็นที่เข้าใจไปโดยลำดับ นั้นแลคือการฟังธรรมทั้งกลางวันกลางคืนทางด้านปฏิบัติ เพราะสติปัญญาขั้นนี้เป็นขั้น “อัตโนมัตติ” ทำงานเพื่อ “ธรรมล้วน ๆ” ไม่มีโลกเข้าแอบแฝงเลย

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสอนให้ทำจิตให้มีความสงบ เมื่ออบรมสมาธิให้ได้รับความสงบแล้ว ก็พิจารณาทางด้านปัญญา ปัญญาจะตั้งหน้าทำหน้าที่การงานนั้น ๆ ไปด้วยความไม่หิวโหยกระวนกระวายสายแสงของจิต จิตที่มีความสงบ มีฐานแห่งความสงบอยู่ภายในใจแล้ว ย่อมคิดอ่านไตร่ตรองเรื่องอะไรได้ดี เพราะไม่มีความหิวโหย วุ่นไปกับอารมณ์ต่างๆ ที่เป็นข้าศึกต่อใจ ปัญญาตั้งหน้าตั้งตาทำงาน พิจารณาอะไรก็เป็นการทำงาน ตั้งใจหมายจริง ๆ ไม่เผลอเผลอ โพล่นั่นเสือกนี้ ไม่เป็นอันทำงาน ท่านจึงว่า

“สมาธิปริภาวิตา ปัญญา มหุผลลา โหติ มหานิสสา” “ปัญญาที่สมาธิอบรมด้วยดีแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก” ย่อมคล่องแคล่วแกว่งกล้า พิจารณาไปได้อย่างรวดเร็วทันใจ ยิ่งกว่าจิตที่ไม่มีฐานแห่งความสงบเป็นไหนๆ เรื่องสมาธิกับปัญญาจึงแยกกันไม่ออก ผู้ปฏิบัติจำต้องนำมาใช้ตามกาลอันควรของแต่ละประเภทอยู่เสมอ แม้แต่ท่านที่เป็น “พระชินาสพ” แล้ว ท่านก็ยังต้องใช้ “สมาธิ” เป็นเรือนพักผ่อนหย่อนใจ ในเวลายังครองชั้นธัมมอยู่ เพราะสมาธิเป็นเครื่องประคับประคองหรือเป็นเครื่องสมัครสมาน ระหว่างชั้นธัมมกับจิตได้ดี

เวลาจิตคิดอ่านไตร่ตรองอะไรเกี่ยวกับการกับงานมาก จิตย่อมมีความเห็นตื้นเขินเป็นธรรมดา ต้องพักจิตในสมาธิ ปล่อยความคิดความปรุง ที่เรียกว่า “งานภายใน” เสียทั้งหมด จิตสงบตัวอยู่โดยลำพัง ไม่เกี่ยวข้องกับ “ชั้นธัมม” พอดยออกมาแล้วก็มีกำลัง “ระหว่างชั้นธัมมกับจิต” พอเหมาะพอสมกันแล้วทำงานได้ต่อไป ท่านจะต้องปฏิบัติต่อ “จิต” ต่อ “ชั้นธัมม” ทำนองนี้ตลอดจนวันปรินิพพาน เรื่อง “สมาธิ” จะต้องใช้ไปอย่างนั้นตลอดไป จึงเรียกว่า “ท่านทำความเพียร” เพียรระหว่างชั้นธัมมกับจิตให้อยู่เป็นสุขเท่านั้น ไม่ได้เพียรเพื่อจะถอดถอนกิเลสตัวใด

หากไม่ได้ปฏิบัติให้เหมาะสม ระหว่างชั้นธัมมกับจิตแล้ว ส่วนเสียก็คือ ชั้นธัมมไม่สามารถจะตั้งอยู่จีรังถาวรได้เท่าที่ควร ส่วนจิตซึ่งเป็นของบริสุทธิ์แล้วนั้น ไม่มีอะไร

เป็นปัญหาว่าจิตจะเสียไป นอกจากธาตุขันธ์จะครองตัวไปไม่ถึงกาลอันควรเท่านั้น ท่านจึงปฏิบัติให้เหมาะสมระหว่างขันธ์กับจิต ที่เรียกว่า “ทิฐฐธรรม” “วิหารธรรม” คือ ธรรมเครื่องอยู่สบาย ระหว่างขันธ์กับจิตที่กำลังครองตัวอยู่

อะไรเป็นเครื่องเสริมกำลังของขันธ์ ก็คือ ความเพียร ความสงบ เสริมกำลังของขันธ์ เพื่อเป็นปกติสุขตลอดอายุขัย อะไรส่งเสริมจิตที่ยังมีกิเลสครองตัวอยู่ ให้ผ่านพ้นไปได้โดยลำดับ นั่นคือ สติปัญญาเป็นเครื่องส่งเสริม หรือเป็นเครื่องขัดเกลา เป็นเครื่องแก้สิ่งขัดข้องต่าง ๆ เช่นเวลาเราเดินทางไปสู่ที่ต่าง ๆ มีขวากมีหนามกีดขวางทางอยู่ ก็เอามีดพร้าฟันออก เบิกทาง และก้าวเดินไปเรื่อย ๆ อะไรมากีดขวางก็ฟันเรื่อยไป เดินเรื่อยไป จิตที่ดำเนินไปได้สะดวกปลอดภัย ก็เพราะมีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษา ขัดข้องที่ตรงไหนก็แก้ไขกันไปเรื่อย ๆ ก้าวไปเรื่อย ๆ ก้าวไป หรือพ้นไปภายในใจ

การปฏิบัติต่อจิตใจ คือ การสอดรู้อาการของจิตที่ส่งออกไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ด้วยสติปัญญาเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับผู้ปฏิบัติ นี่คือการเรียนเพื่อรู้ตัวเองโดยเฉพาะ

การเรียนเรื่องของจิต ต้องทราบทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นกับจิต และสิ่งที่เข้ามาสัมผัสจิต ไม่ว่าจิตจะส่งกระแสความรู้ไปในทางใด หรือกับอารมณ์ใด สติปัญญาต้องตามรู้ตามรักษา และตามแก้ไขอยู่เสมอ ไม่ปล่อยให้จิตคิดปรุงไปตามลำพัง ถ้าได้ฝึกฝนอบรมสติปัญญาจนมีกำลังแล้ว เพียงจิตกระเพื่อมเท่านั้น ก็เป็นการปลุก “สติปัญญา” ในขณะนั้นพร้อม ๆ กัน เพื่อรู้สึกในความคิดปรุงนั้น ๆ ปัญญาที่ตามพิจารณากันทันทีไม่อืดอาดเนือยนาถ เมื่อเข้าใจแล้วก็ปล่อยวาง

แต่เรื่องจิต ไม่มีเพียงเรื่องเดียว มันหลายเรื่องด้วยกัน จิตคิดแฉ่งแล้วก็ปรุงแฉ่งนั้น ร้อยสั้นพันคม ซึ่งล้วนเป็นกลมายาของกิเลสสมุทัย พาให้จิตคิดปรุง สติปัญญาที่ตามพิจารณากันเรื่อย ๆ สุดท้ายจิตก็เข้าใจ เพราะการตามต้อน และพิจารณาด้วยเหตุผล พอใจได้รับเหตุผลที่ถูกต้องแล้ว จิตก็ปล่อยสิ่งนั้น ไม่ไปกังวลยึดถืออีกต่อไป และปล่อยวางกันไปเรื่อย ๆ

การปล่อยวาง “อุปาทาน” ในขันธ์ ในจิต ด้วยสติปัญญา ปล่อยอย่างนี้!

เพียงชั้นของสมาธิ นั้นเป็นความสงบของใจ ยังไม่ได้ปล่อยวางอะไร สงบลงชั่วระยะๆ พอเป็นบาทเป็นฐานแห่งความสงบสุข ไม่ว่าวุ่นขุนมัวดังจิตทั่ว ๆ ไปที่ไม่เคยอบรม

ส่วน สติปัญญา นั้น เป็นเครื่องขุดเครื่องคัน เครื่องตัดฟัน สิ่งทีเกาะเกี่ยวอยู่ภายในจิตมีมากน้อยเป็นเรื่องของปัญญาทั้งนั้น ไม่มีสิ่งใดทำงานแทนในการแก้กิเลสได้

การปฏิบัติธรรม คือ จิตตภาวนาในขั้นเริ่มแรก ย่อมมีความลำบากลำบาก นิ่งก็เหนื่อยง่าย เพราะผลยังไม่ค่อยปรากฏ การฝึกจิต จิตก็ตื้อตึงฝืดฝืนมาก บางทีสู่มันไม่ได้ ส่วนมากสู่มันไม่ได้ขั้นเริ่มแรก แต่อาศัยความพยายามฝึกฝนอบรมอยู่โดยสม่ำเสมอ ก็มีวันหนึ่งจนได้ ที่จะก้าวเข้าสู่ความสงบให้เป็นผลขึ้นมา พอเป็นเครื่องพยุ่งจิตใจ หรือพอเป็นหลักฐานพยาน ให้เกิดความอดทนพยายามในการดำเนินให้ยิ่งกว่านั้นขึ้นไป

ต่อจากนั้นก็มีความสงบเรื่อย ๆ จิตใจถ้ามีความสงบแล้วก็เย็นใจสบายใจ เหมือนกับเรามีหลักมีแหล่ง มีที่ยึดที่หมาย ถ้าไม่มีความสงบเลย ก็ไม่ทราบว่ายึดที่หมายอยู่ที่ไหน เหมือนอยู่กลางทะเล เรือก็คอยแต่จะล่มจมอยู่แล้วด้วยพายุด่าง ๆ ไม่ทราบจะเกาะอะไร นี่แหละทำให้จิตเกิดความว้าวุ่นและว้าวุ่นชุ่มมัวมาก เพราะจิตหาหลักยึดไม่ได้ ฉะนั้นความสงบจึงเป็นหลักฐานอันดีของจิต ในขั้นเริ่มแรกภาวนาท่านจึงสอนให้อบรมใจให้มีความสงบ

ผู้บำเพ็ญไม่ต้องถือว่า “ธรรม” บทใด “ต่ำ” “ธรรม” บทใด “สูง” ที่ควรจะนำมากำกับจิต ขอให้เหมาะสมกับจริตของตนเป็นที่ถูกต้อง ถ้าจิตชอบคิดออกไปภายนอกบ่อย ๆ ก็ให้เร่งคำบริกรรมให้ถึยิบเข้าไป สติตามให้ทัน จิตก็จะไม่มีโอกาสเล็ดลอดออกไปภายนอกได้ แล้วจะหยั่งเข้าสู่ความสงบ พอใจสงบแล้วจะเย็นสบาย มีหลักเกณฑ์มองไปทางไหนก็ไม่เป็นพินเป็นไฟเผาตัวเหมือนแต่ก่อน

พอออกมาจากความสงบ ก็พิจารณาทางด้านปัญญา ไตร่ตรองดูกายที่เป็นตัว “อนิจจัง ทุกขัง อนตตตา” ใจจะมีความสงบแนบแน่นเข้าไปโดยลำดับ ปัญญาก็จะแยกกายไปตาม ๆ กัน

การพิจารณา “ขันธ” ด้วยปัญญา ไม่ว่า “ขันธนอก ขันธใน” ที่ไหน ๆ พิจารณาได้ทั้งนั้น เพราะเต็มไปด้วย “อนิจจัง ทุกขัง อนตตตา” เราพิจารณาเพื่อแยกแยะให้เห็นไปตามความจริงของสิ่งนั้น ๆ ใจจะได้ปล่อยกังวล ผลสุดท้ายก็ย้อนเข้ามาพิจารณาเรื่องขันธของตัวเอง

ขันธทั้งห้า ได้เคยพูดแทบทุกวัน ขันธทั้งหลายจะปล่อยไปโดยไม่พิจารณาไม่ได้ เพราะเป็นหลักสำคัญของ “สัจธรรม” เป็นหลักสำคัญของการก้าวไปแห่งจิต หรือเป็นหลักสำคัญแห่งความรู้ทางปัญญา เพราะเป็น “หินลับปัญญา” อย่างยิ่ง ถ้าสติปัญญาไม่ทัน จะเป็นข้าศึกต่อตนเองอย่างยิ่ง

ฉะนั้นจึงต้องพิจารณา “ขันธ” ให้รอบ ขันธมีติดแนบอยู่กับเราตลอดเวลา ส่อความพิรุณ ส่อความทุกข์ ความลำบากลำบาก ความทรมานต่าง ๆ อยู่กับขันธกับจิตตลอดเวลา อะไรเสียดแทงขึ้นในขันธมากน้อย ต้องเข้าไปเสียดแทงจิตใจ ให้เกิดความ

ทุกข์วุ่นวายอยู่โดยไม่ขาดระยะเลย เพราะฉะนั้นจึงต้องใช้สติปัญญาให้ทันกับอาการเหล่านี้แสดงตัว

ความจริง เขาไม่ได้ตั้งใจแยกแยะก่อนเราเลย หากเป็นอาการของจิตไปสำคัญเอาเอง ทุกข์ก็เกิดขึ้น ธรรมดา... ธรรมดา เช่นเดียวกับแดดที่ฉายลงมาจากพระอาทิตย์ พอกายเราไปสัมผัสเข้ากับร้อน แดดเองเขาไม่ได้ทราบความหมายของเขาเลย น้ำ เขาก็ไม่ทราบความหมายว่า “เย็น” แดด หรือไฟ เขาไม่ทราบความหมายของตนว่า “ร้อน” แต่ผู้ทราบความหมายนั้น จะตกอยู่กับเราผู้สัมผัสกับน้ำ, กับไฟ, หรือกับแดดนั้น ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นมา เขาก็ไม่ทราบว่าเขาเป็นเวทนา เขาไม่ทราบว่าเขาเป็น “ทุกข์” เขาไม่ทราบว่าเขาเป็น “สุข” เขาเป็นเพียงธรรมชาติอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น

แต่ จิต ผู้ไปสัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ นั้น เกิดความสุขความทุกข์ขึ้นมา และเกิดความหมายขึ้นมาอีกแง่หนึ่ง จึงทำให้ทุกข์ทางใจขึ้นอีก ความหมายในแง่หลังนี้เป็นสำคัญ ที่จะกลายเป็นกิเลส เพิ่มทุกข์ขึ้นมาอีก เพราะแง่หลังนี้เป็นเรื่องของกิเลสโดยตรงตามความจริงของสภาวะธรรม คือทุกขเวทนา เพียงความทุกข์ในสกลกายตามธรรมดานี้ ใคร ๆ ก็เกิดขึ้นได้ทั้งนั้น แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังไม่พ้นที่จะรับทราบทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นภายในพระกาย พระอรหันต์ก็รับทราบ “กายเวทนา” เหมือนกัน แต่เป็นเรื่องธรรมดา ๆ เพราะท่านทราบเรื่องคติธรรมดาโดยสมบูรณ์แล้วว่า เรื่องทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในกาย ก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่ง เช่นเดียวกับสภาวะธรรมทั่ว ๆ ไป แต่ธรรมชาตินี้เข้าไปเกี่ยวข้องกับจิต จิตจึงเป็นผู้รับทราบตามความจริงของตน และตามความจริงของสภาวะธรรม คือ ทุกขเวทนานั้นเท่านั้น จึงไม่มีอันใดที่จะก่อเป็นตัวทุกข์ขึ้นมาอีกขั้นหนึ่งภายในจิตท่าน เพราะว่าท่านไม่หลง เมื่อเกิดขึ้นท่านก็ทราบว่า “นี่เป็นสภาพอันหนึ่งที่ปรากฏขึ้นมา” ตั้งอยู่ท่านก็ทราบ ดับไปท่านก็ทราบ ท่านทราบทั้ง ๓ ระยะ คือ ระยะที่เกิด ตั้งอยู่ และดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อยู่อย่างนี้เป็นประจำขั้นนี้ ขั้นนี้มีอยู่อย่างนี้ มีปรากฏขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป มีทุกขเวทนา เป็นต้น

“วิญญาน” รับทราบก็ทำนองเดียวกัน แต่ส่วนที่มีความกระเทือนต่อจิตใจมากที่สุด คือ ทุกขเวทนา ท่านจึงสอนให้พิจารณาให้เห็นตามความจริงของมัน เพราะนี่เป็นความจริงล้วน ๆ ถ้าจิตได้พิจารณาเห็นตามความจริงของเขาแล้ว จิตก็จะเป็นความจริงอันหนึ่ง ไม่ไปยึดถือเขาให้เป็นความหนักใจ ให้เป็นความเบาใจกับเขา ต่างอันต่างจริงต่างอันต่างอยู่

แม้วาระสุดท้ายที่เราจะแตกก็ทำนองเดียวกัน ทุกขเวทนาดับไป ขั้นนี้ก็สลายตัวไป อาการทั้งห้าไปพร้อม ๆ กัน สิ่งที่ไม่ไป คือสิ่งที่รู้อันเดียวเท่านั้น อันนี้ไม่เป็นอื่น เป็น

“จิต” หรือ เป็น “ผู้รู้” อยู่เท่านั้น อันนี้ไม่แปร นอกจากแปรเฉพาะอาการของจิตเท่านั้น ส่วนจิตจริง ๆ จะให้แปรเป็นอย่างอื่นนั้น เป็นไปไม่ได้

การพิจารณาเทียบ ก็เทียบเพื่อจะให้เข้าใจในชั้นธ้อย่างแท้จริง ชั้นธเป็นอันใด ท่านสอนไว้อย่างตายตัว ถ้าไม่ฝืนความจริงที่ท่านสอนเราก็ไม่เป็นทุกข์ ท่านก็บอกแล้วว่า “รูป อนิจจัง” สรุปลงแล้ว “รูป อนตตา, เวทนา อนตตา, สัญญา อนตตา, สงขาร อนตตา, วิญญาณ อนตตา” นั้น! เป็นตอนที่ไหน ! “อนตตา ๆ” บอกชัดเจน อยู่แล้ว ท่านปิดประตูไว้ ไม่ให้เอื้อมออกไปยึดไปถึง ถ้ายึดถือแล้ว แม้จะเป็น “อนตตา” หรือ “อตตา” ไม่เป็นภัยอะไรสำหรับเขาเองก็ตาม แต่ก็ เป็นภัยต่อเราผู้หลงอยู่นั่นเอง สุดท้ายความหลงนี้แลมาเป็นภัยต่อเราเอง

ท่านจึงสอนให้แยกแยะดูสิ่งนั้นแล้ว ให้ย่อนจิตเข้ามาดูจิต เพื่อทราบความสำคัญ ผิดของตนที่ไปหลงยึดสิ่งนั้น ๆ แล้วย่อนจิตเข้ามาแก้ภายในอีก เพื่อหายสงสัยกับสิ่งภายนอก ทั้งหายสงสัยในตัวเอง และมาเห็นโทษของตัวผู้ไปหลงเขา แก่สองชั้น คือ ชั้นนอกและชั้นใน

ในชั้นธห้า ท่านบอกไว้อย่างนี้ว่า “อนิจจัง ทุกขัง อนตตา” ก็ อันเดียวกันนั้นแหละ ไม่ใช่แยกกันออกได้ ทุกขัง อนิจจัง อนตตา มันอยู่ด้วยกัน เหมือนข้างหน้าข้างหลัง ข้างซ้ายข้างขวา ของคน ๆ หนึ่งนั้นแหละ อันนี้เป็นข้างซ้าย อันนี้เป็นข้างขวา อันนั้นเป็นข้างหน้า อันนี้เป็นข้างหลัง ก็คน ๆ เดียวกันนั่นเอง “อนิจจัง ทุกขัง อนตตา” ก็คือ อาการแห่งสภาพอันหนึ่ง ๆ ของชั้นธอันเดียวกัน ถ้าจะแยก แยกออกไปมากมายก็ทำให้พื้นผิวไปเปล่า ๆ ไม่เกิดประโยชน์

อันใดเป็นที่ถนัดใจของเรา เช่นพิจารณาเรื่อง “ทุกขัง” เป็นที่ถนัดใจ ก็ให้กำหนดลงไปเลย จะกระจายไปถึง “อนิจจัง, อนตตา” ด้วยไม่ว่าอาการใด เช่น พิจารณา อนตตา ก็กลมกลืนกันไปหมด พิจารณา อนิจจัง ก็ กลมกลืนกันไปหมด ขอให้ เป็นความถนัดใจของเราผู้พิจารณาเถิด

ความถนัดใจเป็นสิ่งสำคัญ จะทำให้เห็นตามความจริงของมัน อย่าป็นเกลียดกับความจริงที่พระองค์ทรงสอนไว้อย่างถูกต้อง “นี่เป็นกอง “ไตรลักษณ์” บอกไว้แล้ว อย่าเอื้อม อย่าไปยึด อย่าไปแบกไปหาม มันหนัก จงปล่อยตามความจริงของมัน ใจจะได้เบาภาระ และหายทุกข์ไปโดยลำดับ

ทุกขัง อนิจจัง อนตตา มีอยู่ทุกอาการของชั้นธ รูปก็เป็นกอง “ไตรลักษณ์” เวทนามีไตรลักษณ์ สัญญาก็ไตรลักษณ์ สังขารก็มีไตรลักษณ์ วิญญาณก็มีไตรลักษณ์ เขาเป็น

ความจริงโดยสมบูรณ์อยู่แล้วตามความจริงของตน เราอย่าไปยึด อย่าไปสำคัญ อย่าไป
ปักปันเขตแดนเอา ว่านั่นเป็นเรา นี่เป็นของเรา เราก็อสบาย

นี่แหละการพิจารณาทางด้านปัญญา ให้พิจารณาอย่างนี้ จิตให้รอบคอบต่อตน
ให้ฉลาดต่อตนเอง ถ้าไม่ฉลาดก็ไปหลงเขา ความหลงเขา จะตำหนิเขาก็ไม่ถูก เพราะ
เราหลงเอง ต้องตำหนิเราผู้หลง เมื่อรู้แล้วก็หมดทางตำหนิ อากาเรเหล่านี้มีอยู่ตั้งเดิม
ตั้งแต่วันเกิดมาจนกระทั่งวันสลายตัวลงไป ใครเอาไปได้เมื่อไรเพราะเป็นของกลางๆ

กองรูป กองเวทนา กองสัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ ปล่อยตามสภาพของมัน
พิจารณาให้เข้าใจเสียแต่บัดนี้ จะเป็นผู้สะตวกสบายใจ นี่เป็นขั้นหนึ่งของการ
พิจารณา

ขั้นสุดยอดแห่งทุกข์ แห่งสมุทัย แห่งธรรม ก็คือ ขั้นจิต ขั้นจิต คืออะไร? จิตนั้น
หมายถึง จิตกับอวิชชา ที่กลมกลืนกันเป็นความผ่องใส ความสง่าผ่าเผยอย่างยิ่ง ไม่
เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้เลย ! คือ ความรู้ประเภทที่ปล่อยวางจาก “รูป” จาก
“นาม” หมดแล้ว นี่แหละเป็นความรู้ที่เด่นที่สุด เป็นความรู้ที่อัศจรรย์อย่างมากมาย จน
เจ้าตัวก็ต้องหลงเพลินต่อความรู้ประเภทนี้ ถือว่า “เป็นของดีอย่างยิ่ง” มีความรัก
ความสงวนมากไม่มีสิ่งใดจะเทียบเท่าได้เลย ถือว่าอันนี้เลิศประเสริฐกว่าสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น
บรรดาที่พิจารณาผ่านๆ มา บรรดาที่เคยเจอ หรือเคยพบเห็นมา ไม่มีอันใดมีความสง่า
ผ่าเผยกว่า ไม่มีอันใดที่มีความสว่างกระจ่างแจ้งกว่า เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ยิ่งกว่าจิตดวง
นี้ ท่านว่า “จิตอวิชชา” แท้ เป็นอย่างนี้ ต้องทำให้หลงได้แน่นอน ถ้าไม่มีผู้เตือนให้รู้
ไว้ก่อน อย่างไรก็ตามก็ต้องหลงในจุดนี้แน่ ๆ ในบรรดาผู้ปฏิบัติ

เพราะฉะนั้นเมื่อทราบแล้วว่า จุดนี้เป็นอย่างนี้ อวิชชาเป็นเช่นนี้ การพิจารณาจึง
ต้องหยั่งลงในจิตนี้เพียงอันเดียวเท่านั้น เพราะสิ่งอื่นๆ เข้าใจหมด สังขารปรุงขึ้นมา
ปีบมันก็ดับลงไปอยู่ที่อวิชชานั้นเสีย เพราะอวิชชาเป็นผู้บังการ

ในเมื่ออวิชชายังมีอยู่ สังขารปรุงขึ้น ก็ต้องเป็นเรื่องอวิชชาให้ปรุง รับทราบ
อะไรก็ตาม เป็นเรื่องอวิชชาที่พาสาคัญมันหมายไปต่าง ๆ นานา อะไร ๆ ก็เป็นกิเลสไป
หมด เพราะอวิชชาพาให้เป็น เพราะฉะนั้นจึงต้องค้นลงไป “จิตอวิชชา”

เอา จิตอวิชชา เป็นสถานที่ หรือเป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณา หยั่งสติปัญญาลง
ไปที่ตรงนั้น โดยไม่ถือความรู้นั้นว่าเป็นตน ถ้ายังถือความรู้นั้นว่าเป็น “ตน” อยู่ การ
พิจารณาก็ไม่ถนัด กลัวความรู้นี้จะเสื่อมบ้าง จะสลายไปบ้าง จะสูญหายไปไหนบ้าง กลัว
จะลุ่มจมไปต่างๆ นานาบ้าง ไม่อยากแตะต้อง นั่นแหละคือกิเลสประเภทหนึ่ง หลอกเรา
อย่างสนิททีเดียว

เพราะฉะนั้นเพื่อความถูกต้องตามหลักการพิจารณาจริง ๆ จึง เอาจุดแห่งความรู้ที่เด่นชัด ที่ว่าอัครรรย่มาก ๆ นั้นแหละ เป็นจุดที่พิจารณาคลีคลายที่จุดนั้น พิจารณาลงจุดนั้น เช่นเดียวกับเราพิจารณาสภาวะธรรมทั้งหลาย โดยไม่ถือว่าอันนั้นสูง อันนี้ต่ำ ไม่ถืออันนั้นเป็นเรา อันนี้เป็นของเรา แม้แต่จิตคือความรู้ ความรู้อันนี้ก็ไม่ถือ เป็นเรา เป็นของเรา พิจารณาให้เข้าใจสิ่งนี้ จึงต้องพิจารณาลงไปที่ตรงนั้นมันจะไม่เข้าใจ ได้อย่างไร จะทนต่อการพิสูจน์ได้อย่างไร ต้องเข้าใจ คือ สติปัญญาเข้าถึงตัวจิต อวิชชา และคลีคลายตามหลักการพิจารณาอยู่แล้ว ที่ว่าอัครรรย ๆ ก็สลายไป จึงเห็น ได้ชัดเจนว่า นี่คือจอมหลอกลวงอันสุดท้าย ได้แก่ธรรมชาตินี้แล

ที่นี้ชั้นก็หมดปัญญา คำว่า “จิต” ก็หมดปัญญา ทุกสิ่งทุกอย่างบรรดาสภาวะ ธรรมทั่วไป หมดปัญญา! เมื่อจิตหมดปัญญาในตัวเองเพียงดวงเดียวนี้เท่านั้น ไม่มี อะไรเป็นปัญหาในโลก นั้น ! นี่คือจุดสุดท้ายแห่งการพิจารณาธรรม

การปฏิบัติธรรม การรู้ธรรม การรู้ทุกข์ก็ดี สมุทัยก็ดี ก็รู้นี้เป็นจุดสุดท้าย จากนั้น ไม่มีอะไรที่จะรู้ต่อไปอีกแล้ว แล้วจะทำให้หลงอะไร ก็ไม่มีทางที่จะหลงต่อไปอีก มัน เป็น “อฐานะ” มันเป็นอะไรตามสมมุติชั่วที่นิยมกันไปไม่ได้ ต่อจากนี้ไปแล้ว ดัง ที่ท่านกล่าวว่า “วุสิตํ พุทธมจจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตถุตตยาตติ ปชานาติ.” พุทธมจจริยได้อยู่จบแล้ว งานที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว งานอื่นที่ยิ่งกว่านี้ไม่มี! เพราะได้ รู้ชอบทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว นี่ถ้าเราพูดในธรรมจุดนี้ ก็เหมือนกับว่าไม่กว้างขวางอะไร เลยในการปฏิบัติศาสนา นะ แต่ก่อนที่จะเป็นเช่นนั้นนะซี มันแทบเป็นแทบตายสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย

ถ้าพูดตอนสุดท้ายนี้ ก็เหมือนกับ “ข้าวอยู่ในจานนั้นแล มองดูข้าวในจาน ก็ เหมือนกับแคบนิดเดียว เหมาะกับการรับประทานเท่านั้น แต่เมื่อมองย้อนหลังไปว่า “ข้าวนี้มาจากไหนล่ะ? ลองไล่ดูซิ โอ๊ย! แค้นในหัวใจแทบไม่ยอมรับประทาน ข้าวมาจากไร่จากนา จากอะไรบ้าง กว่าจะมาเป็นเมล็ดข้าวเปลือกข้าวสาร จนสำเร็จขึ้นมาถึง ชั้นรับประทานนี้ มันทุกข์ลำบากมาก หลังสู้ฟ้า สู้แดด สู้ฝน และอดทนทุกอย่าง ต้อง พรรณนากันยี่ดียวกว่าจะเสร็จ และทำเป็นปีโน่นนะ กว่าจะได้รับผล และรับประทาน

นี่การพิจารณาธรรม ก็เริ่มมาแต่ล้มลุกคลุกคลาน ฝึกหัดตัดจิตใจด้วยธรรมต่าง ๆ แทบเป็นแทบตาย บริกรรมบังคับจิตด้วย “พุทโธ ธัมโม สังโฆ” ล้มแล้วล้มอีก ก็ร้อยก็ พันหนอนอยู่นั้นแหละ ไม่รู้ก็ล้มก็ลุกละ พยายามเสือกคลานมาโดยลำดับ ด้วยความ อุตส่าห์พยายามเรื่อยมา จนกระทั่งถึงจุดที่วานี้ ซึ่งควรแก่การปลงใจ ปลงภาระทั้ง ปวงให้หายห่วง

ตอนต้นมันกว้างขนาดไหน หนักขนาดไหน หนักจนยกแทบไม่ไหว หรือยกไม่ไหว ในส่วนมาก ยกไหวในส่วนน้อย เมื่อตกมาสมัยปัจจุบัน ถ้ากว้างก็กว้างจนมองหาทางไม่เจอ พอถึงขั้นแคบก็แคบอย่างนั้นละ พอขั้นแคบ ๆ นี้หมดไปแล้ว ที่นี้กว้างก็ไม่ว่า แคบก็ไม่ว่าอะไร ไม่ว่าจะทั้งนั้น เพราะหมดสิ่งที่จะว่า จิตหมดโทษ ไม่มีอะไรที่จะว่าต่อไป นั่นคือแดนแห่งความพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ท่านถึงแดนนี้ด้วยกัน ไม่มีท่านผู้หนึ่งผู้ใดนับแต่พระพุทธเจ้าลงมาถึงสาวกองค์สุดท้าย จะยิ่งหย่อนกว่ากันในความบริสุทธิ์ เสมอกัน เป็นแต่เพียงว่าพุทธวิสัย คือ ความสามารถฉลาดรู้ในแง่ต่าง ๆ แห่งธรรมนั้น มีความลึกตื่นหยาบละเอียดกว่ากันเท่านั้น แต่ชั้นบริสุทธิ์นี้เหมือนกันหมด

ท่านกล่าวไว้ในธรรมว่า “นตฺถิ เสยฺโย ปาปิโย” ท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย ไม่มียิ่งหย่อนกว่ากันเลยแม้แต่นิด บรรดาพระอรหันต์ชัณาสพทั้งหลาย นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าลงมา เสมอกัน คือความบริสุทธิ์นี้ ดังที่ท่านอาจารย์มั่นท่านแสดงเรื่องนิมิตว่า พระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาลท่านเคารพกันอย่างไร ปรากฏในนิมิตว่า บรรดาพระสงฆ์สาวกทั้งหลายหลังไหลมา พระพุทธเจ้าก็เสด็จมา ใครมาถึงก่อนนั่งก่อนเป็นลำดับ ๆ ตามที่ มาถึงก่อนถึงทีหลัง ไม่ได้คำนึงถึงอาวุโสกัน พระพุทธเจ้าเสด็จมาทีหลัง ก็ประทับอยู่ทางท้ายสงฆ์นั้นแล้ว (ท่านอาจารย์มั่น) ท่านเกิดวิตกขึ้นมาว่า เพราะเหตุไรจึงเป็นอย่างนั้น ความเคารพกันครั้งพุทธกาลเป็นอย่างนี้หรือ ก็รู้ขึ้นมาทันทีว่า นี่คือ วิสุทธิธรรมเสมอกันอย่างนี้ ไม่ว่าใครมาก่อนมาหลังนั่งตามลำดับที่มา คือเป็นความเสมอภาค ไม่ว่า ผู้น้อยผู้ใหญ่ “อาวุโส ภัณฑะ” เพราะความบริสุทธิ์เสมอกัน

(ท่านอาจารย์มั่น) ท่านวิตกว่า ถ้าเคารพตามสมมุติแล้ว ความเคารพกันของท่านเป็นอย่างไรหนอ “ตามทางสมมุติ” ท่านพลิกพริบเตียนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ตรงหน้า แล้วบรรดาสาวกเรียงตามลำดับลำดับ นี่คือการเคารพกันโดยทางสมมุติ ความเคารพในทาง “สมมุติ” เป็นอย่างนี้ นี่ตาม “อาวุโส ภัณฑะ” อย่างนี้ นั่น!

ท่านแยก ทั้ง “วิมุตติ” ทั้ง “สมมุติ” ให้เห็นอย่างชัดเจน

การเคารพกัน ก็ไม่มีอะไรจะนิมนวลยิ่งกว่าท่านผู้สิ้นกิเลสเคารพกัน ไม่เป็นพิธีรีตอง ไม่เป็นอะไร ๆ เล่ห์ ๆ เหลี่ยม ๆ เหมือนกับคนที่มิกิเลสทำต่อกัน ท่านเคารพกันอย่างถึงใจ เคารพคุณธรรม เคารพความจริง การเคารพความจริงด้วยความจริงภายในใจนี้ ท่านจึงทำได้สนิท

ส่วนปุถุชนจำพวก “ชนดะ” เรา เวลาแสดงออกทางมรรยาทนั้นดูสวยงาม แต่งาม ในลักษณะตกแต่ง ไม่ใช่ตัวจริงออกมาจากของจริงคือธรรมแท้ แต่ภายในมันแข็งทื่อ

ไม่เหมาะสมกับอาการภายนอกที่อ่อนโยนในการแสดงออก ฉะนั้นโลกจึงลุ่ม ๆ ดอน ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่สม่ำเสมอเหมือนกับความจริงที่เป็นออกมาจากความจริงแท้ วันนี้แสดงเพียงเท่านั้น ขอยุติ